Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2012.05.26. 10:46

B.Virághalmy Lea

Virághalmi Ferenc (1826-1875)

(In: Arrabona 35/ 1-2, Győr, 1996, pp.261-276 – ISSN 0571-1304)

B. Virághalmy Lea:

Virághalmi Ferenc (1826-1875) *

1. Virághalmi Ferenc 48-as százados /1826-1875/

Virághalmi Ferenc neve már-már feledésbe merült. Egyik-másik győri házban akad még egy-egy elsárgult, elrongyolt lapú, teljesen szétolvasott példány az ő regényéből. Ugyan ki volt ez a Virághalmi Ferenc? ... Lelkes és buzgó győri polgár volt, aki kedves városának hősi múltjából színes és eleven képeket tárosztott fel, hogy azokat röverítse az utódok lelki vásznára mulamarás végett és követendő példák gyanánt. Hiven sárárkodott a reábízott talentumokkal: a mesesszövő fantázia és a szellő humor tehetségével" – emlékezik Tóm Frigyes Virághalmi Ferencről írott rövid monográfiájában. A kérdésre 1977 márciusában a Vigilia hasábjain Nádasdy Lajos is válaszolt: "ha megvizsgáljuk a síremlék szükszavú felirata mögött felsejlő adatokat, eltűnik él, mintha porából elevenedne meg egy hazájáért szerető, magyar népének jobb jövőjéért fegy-

* Ez a tanulmány rövid vázlata B. Virághalmi Lea: A Cserepár naplója /Historiaszociológiai áttekintés a XIX. századi Magyarországról/. Szentendre, 1994. 259 p./ c. munkájának, melyhez a kutatást az MHB Magyar Tudományos Alapítványa támogatta.

verrel és tollal küzdő **48-as** forradalmár szabadságharcos, a bujdosó honvédszázados, a nevelő pedagógus, a közéleti ember, az író és kritikus.[2] Ükapámról a családi hagyomány megőrzött néhány anekdotát, azonban kézirata, levelezése, páratlanul naplója 1945-ben elégett. Így Tóth Ferenc és Nádasdy Lajos tanulmányai nyomán megkezdem kutatásomat kizárólag könyv- és kézirattárakban, levéltárakban folytathattam.

A nevét 1851-ben önkényesen magyarosító Virághalmi Ferenc a Bodeni-tó partjáról 1686-ban Budára vezényelt császári katonának, Blumentrittnek volt leszármazottja. A család Magyarországra szakadt, a bencés hagyományt töretlenül őrző ága a XVIII. század elején Komáromban telepedett le. Virághalmi édesapját szülei szerzetesnek szánták, de a felvilágosult, racionalista Blumentritt Paulin testvér örök fogadalma előtt **kilépett** a bencés rendből, s szülővárosában, Rév-Komáromban a belső magisztrátusban vállalt expeditori hivatalt. A győri származású, mélyen vallásos német Elisabetha Groff-fal kötött házasságából három gyermek született, a pár hónapos korában meghalt Maria Christina 1823-ban, a leendő író, Franz Xaver 1826 szeptember 5-én,[3] valamint Karl Andreas 1829 november 30-án. A családapa 1830-ban bekövetkezett halála súlyos anyagi helyzetbe juttatta a fiatal anyát, ki rövidesen a közelgő kolerajárvány elől Győrbe menekült, hol "veres borral óvta gyógyította egészséges gyermekeit, s nyakukba akasztotta az általános mentő szert – zacskóba vert kámfort, meg is óvta kedveseit a rémdő alatt, a háznál nem esett baj."[4] De a nélkülöző család segítségre szorult: a régi jó barát, Kocsis József fésűsmester karolta fel őket. Ő tanította magyarra az érdeklődő kis Franzt, ő mesélt neki régi harcokról, rejtett alagutakról. A kisfiú élénk képzelete a német rablóromantika borzalmaival népesítette be a Várbástyát, a kármelita bástyát, sőt, ahogy egy későbbi regényében írta: "Kinek pillanata Győr városának még csak húsz év előtti múltjába is visszatud hatni, emlékezni fog azon házakra, mely közvetlenül az akkori kármelita bástya falához volt épülve s melynek a torony utczára néző arczfalán egy szálló lámpáinak árnyékában két sötét ablak tátongott örök szeporkákat szórva, mint Aetna s Vezuv üregei... Történetünk korában... Aczél János urám kovácsolá ugyanezen házban, – melynek falán az 1680-ki esztendőt még magam is láttam gyerekkoromban színes kaviccsal ékesen kirakva – a fegyverek minden rangú nemeit."[5]

Levéltári adatok alapján a jó képességű kis Franz Blumentritt a három elemi osztály elvégzése után Prágába került rokonaihoz, ahol megismerkedett Ferdinánd Blumentritt másodunokatestvérével, s annak nagynénjével, a világjáró spanyol hölggyel, Dolores de Alcozarral. Itt, Prágában kezdte el első gimnáziumi osztályait is, ahonnan a három grammatikai év után orvosági ösztöndíjjal felvették a komáromi bencés gimnáziumba. Ez igen nagy szó volt, mert itt "a Tanuló Ifjúság oly szoros fenyítés és oly gondviselés alatt tartatik, hogy arról... semmi vétkes kihágást... hallani sem lehetett".[6] A 14 éves Franz azonban az iskolai szigor elől a szabadabb szellemű, szintén Fenix Farkas által igazgatott győri bencés gimnáziumba vágyott. Kérése teljesült, s az eminens fiú 1841-ben az utolsó, teljesen latin nyelvű poetikai osztállyal szeretett városában fejezhette be középiskolai tanulmányait. Ebben a gimnáziumban az akkori jegyzőkönyvek szerint az fiúk a szabályzatot nem tartják be, "Pinnyédre járnak, mulatnak s annak többen "cum agarris et foicis" jönnek be a városba... Nagyon nyugtalanok... az előadások, sőt az stenitiszteletek alatt is. Gyakori a dohányzás, kártyázás. Hanyagok a tanulásban, az stenitiszteletre való járásban... Folyton érintkeznek a felnőttekkel, az akadémikusokkal az iskolában is, az életben is."[7] A gimnázium befejezése után a tehetséges Franz választ elé került, s mint annyi családban akkor, édesanyja "komolyabban, mint valaha, figyelmeztette, hogy az életpályaválasztás ideje elérkezett. Életpályára, mondák szerettei, kényszeríteni nem akarunk, de mindinkább súlyosodó anyagi viszonyaink közt, nagy megnyugvásunkra szolgálna, ha jövődet a papi pályán biztosítva látnák."[8]

Franz 1842 augusztusában öltözött be Ferdinánd néven a piarista rendbe Kecskeméten. Két év eltelte után már noviciuséveiben a több Kecskeméten, majd Beszterczén kezdett tanítói hitoktatóként az elemi s a nyelvtani első gimnáziumi osztályban. Még kecskeméti évei alatt találkozott a komáromi református gimnázium párhuzamos osztályából jól ismert Jókai Móriral, s ha nem is barátság, de rokonszenv alakult ki köztük. Így ismerkedett meg a fiatal piarista a színész Petőfivel is, kiről ekkor festett Jókai portré. A kecskeméti értelmiségi kör kedves színfoltja lehetett a magas, mindig vidám Ferdinánd tréfás versei-vel, kisebb darabjaival, melyeket Tiprai néven irogatott. Ezek az első művei mára elvesztek, akkor viszont egyházi berkekben ismertek lehettek, mivel jóval később, 1862-ben Lonkay Antal lapjában, az Idők Tanújában Jogicza Lajos bencés tanár utalt rájuk.

1846 szeptemberében Blumentritt-et a piaristák Kolozsvárra küldték, hogy ott az akadémiai liceumban kezdje meg a még latin nyelvű bölcseleti tanulmányait. Már ki volt tűzve Ferdinánd papszentelésének időpontja, mikor 1848. március 20-án (mivel Kolozsvárt "a' vasárnapi posta nem hozott testvérhoni lapokat)...a" honfias elszántság 's tettekre buzdulós szelleme lengette be egész városunkat".[9]

"Nyugat felől testvérünk ajkiral
A" nemzetegység szent igéje szól
Ki nyugszik még?! ki vesztegel?
Most vagy sohol Dorogjon fel
E" szó:
A" kér magyar hazában
Legyen szabadság, legyen unió!"[10]

Ez a nap mély hatással volt a huszonkét éves Ferdinándra. Kedvelt piarista akadémia-természettan tanárát, Suhajda Sándort is magával ragadták az események. Miután maga a szerveződő katonai akadémia tüzérosztályának fizikai tanszékére benyújtotta pályázatát, lelkesítve toborzott a hazavédelmére tanítványai között. Így Ferdinánd is - "minthogy a kor szelleme tőlem azt igényelte"[11] - a piarista rendfőnök ígérete, majd a képviseleti köptelen határozata értelmében, mely szerint a noviciusokat, kispapokat a harc végeztével a rend újra visszafogadja, augusztus elsején a temesvári városi nemzetőrségnél jelentkezett önként tüzérnek, majd szeptembertől ismét szűkebb hazájában a 23. gyári honvédzászlóalj szervezésében szolgált segédtisztként. Bajtársai régi gimnáziumi osztálytársai, öccse és Róth Károly voltak. A schwechati csata után Görgey hadsereget átszervező parancsa értelmében egy tiszti vizsga után Blumentritt megkapta a hadnagyi rendfokozatot, s december elsejétől átsorozták az újonnan felállított 39. honvédzászlóaljhoz. Karácsony másnapja a csikorgó hidegben kisebb, Győr város sáncainak védelmét szolgáló előőrsi ütközetekkel telt. Azonban rövidesen Győr elhagyására kényszerültek, majd Pestet is feladva Görgey VII hadtestének részeként Vácon át Nyitrának tartottak. Január 22-én Kormócbányától északra, Turcsoknál került sor a 39. honvédzászlóalj első komoly csatájára. De Görgey serege a bányavárosokban aratott győzelmei ellenére el volt vágva Debrecentől, így számára az egyetlen és létfontosságú áttörés csak Branyiszkó égbe meredő havas ormán keresztül vezethetett. Blumentritt feltehetően ebben a csatában is, de február 26-28. között kápolnai ütközetben bizonyosan "különösen jeleskedett"[14], így március 15-én főhadnaggyá léptették elő.

Az áprilisi hatvani, váci, majd nagysallói ütközetek után a 39. honvédzászlóalj a Horváth ezredes féle szóguldó dandárhoz került, hol Blumentritt önálló parancsnokként

a Vág melletti kisebb csatákban harcolt, együttműködve az ellenség hátában gerilla-csapatot szervezett Marsovszky Móriccal és a lengyel légióval. Májusban nyírai térparancsnok lett, július első hetében pedig századossá léptették elő. A komárom-ácsi csatában Blumentritt századával három sikeres rohamot hajtott végre az ácsi erdőben. "Július 12. és 13án éjjel történt Görgey seregének visszavonulása Vác felé... Mély csendben vonult a sereg és az egykor büszke vezér, levertan, sápadtan, könnyű hintóban, egyetlen segédtiszt társaságában követte seregét."[13]

Vác, Hernád-Némedi, Új-Arad s végül Világos volt az utolsó állomás. "Miért porba tiporva a zászlók, melyeknek minden egyes elrongyolt foszlányán a dicsőség diadal sugára csillámlott? Miért jár gyalog, búsan, lecsüggött fővel az egykor délceg lovas? ...Miért a koldus tarisznya a döntő szuronyú honvéd nyakában s fegyvere helyett kezében a görcsös vándorbot? Talán azért, hogy az ebeket elverhesse magától, kik őt rongyosságáért üldözőbe vesszik!

... Hát a ti ágyúitok, a ti játékszereitek hova lettek vadám fiúk, kik azon mezőre jártatok játszadozni, melyen a dicsőség virágait a halál aratja! ... És ti tábornokok, babérkoszorúitokat ki cserélte fel a hóhér undok kötelével?!... Hah! Látom, látom már! ... A szabad nyílt léptekkel haladó hősök lábaira reá tekerőzött az örmány útálatos kígyója s gáncsot vetve elejtette őket. Amott a szabadság vértanúinak bús lelkeit látom égfelé szállani, bús szellemujjaik egy sötét arcú férfiút fenyegetnek, kinek homlokán letörölhetetlen lángbetűkkel áll írva e szó; árulói"[14] - írta naplójába[15] az orosz fogságból megszökött Blumentritt a Somló-hegy egyik borospincéjében bújkálva. Két hónap után felfedezték őt, s büntetése, mint megannyi más honvédisztnek, az osztrák hadseregbe rangjafosztott "cserepár-ként"[16] való "bellehbezés" volt. "Találkoztam bajtársokkal, kik nevetve mesélték el... cserepárkodásuk tanyai napjait; pedig én voltam ama tanúk egyike, ki láttam szemükben a könyűt, ajkaikon a düh halvány rángásait, midőn a szabadság rugékony szárnyain szállongó lélekre bilincset vert az önkény; midőn megfinánczolták a gondolatot, s a szent harcz rongyaiban is büszke ifjú hősre reá vonták a kényszer öltönyt... Nincs undorítóbb valami, mint ama fehér kényszerültönyök belül rút izzadságtól szennyes, kívülről ugyonkrétázott halmazát látni."[17]

Blumentritt 1849 karácsonyának vigiliáján az 56. cs. kir. sorezredbe besorozott honvédtársaival haltra fáradtan érkezett meg a Pó melletti Piacenza városába, és ott a Santa Afra kolostor málladozó falai között töltötte a karácsonyt. Néhány hét múlva az ezred Milánóba indult, hol Blumentritt kedves "Huszár-legendá"-ja született.

"...

A majlandi téren künn a halbok előtt,
Midőn az óra már éjfélt rég elütott -
Három huszár ember - ordináncz képében -
Üldögélt a teljes képű hold fényében;

...

Nézték, bámulták a roppant szentegyházat,
Megolvasták rajta tornyot már, vagy százat;
És úgy vélekedtek: - a másik oldalán:
Még az innensőknél is több lehet talán..."[18]

1850 december elején Bresciába vezényelték őket, hol Blumentritt a térképészeti és építészeti hivatalba került, melyet a 24 éves fiatalember egy cseppet sem bánt, "a palotával szemben ugyanis... koronkint megjelent egy angyali szépségű arc, melynek szemei a sötétzöld levélárnyak közül, mint ég csillagai fénylettek elő, míg a gyönyörű ajkak a fesleni indult rózsabimbót üde pirjuk s metszetükkel megszégyenítték... Elgon-

dolkodtam a felett, vajjon hogy lehetne e kis szomszédnővel tudatni, hogy mi tulajdonképpen nem vagyunk közönséges cserepárok... A nyílvesszőre csavarám a levelet s átlöttem azt az átellenő ablakba. A vessző egy órás Cactus tüskéi között akadt meg... Mintegy két órával később... a nyílvessző eltűnt a Cactus derekáról, s az okozott seb helyére alig észrevehető, finom háromszínű szalag volt kötve."[19] 1851 őszén századparancsnokuk tudatta Blumentritt-tel és volt honvédtársaival, hogy "ha honlétők szüleik, vagy rokonaik részéről kívántatik, szabadságra bocsájtatnak s legfeljebb háború esetére vonatnak be"[20]. Blumentritt - azaz a piarista rendi káptalan ígérete értelmében változatlanul Ferdinánd testvére - hazatérekor rögtön jelentkezett rendfőnökénél, Tamásy Józsefnél, ki elutasította, mivel Scitovszky János hercegprimás javaslatára (melyet Sussich György győri kanonok a rendi eltörlésére vonatkozó ajánlatát akadályozta meg) Bach 1850. januári 21-én kelt határozatában megtiltotta új piarista noviciusok felvételét a honvédnek állt lojalitásos kispapok visszafogadásával egyetemben. Édesanyjához Ferdinánd az állandó rendőrségi zaklatás miatt nem mehetett, öccse, Károly pedig még 1849-ben Bajorországba menekült.

Új életet kellett Blumentrittnek kezdenie. Egy eldugott kis bakonyi faluban, a szintén Itáliába cserepárként besorozott fiatal Szabadhegy Sándor nagybátyjánál, Szabadhegyi Antalnál talált otthonra. A család barátjaként tizenkét éven keresztül élt az igen szegény kis jobbágyfaluban, Nagydémen, hol vendéglátójának nagyobb, néhány száz holdas birtoka volt, valamint szép kúriája. A volt gimnáziumi tanár Blumentritt rokonszenvét rögtön megnyerte a két kis Szabadhegy unokatestvér, László és Kálmán, kiknek nevelését rövidesen a család őrá bízta. Blumentritt növendékei előtt többször is kifejtette: "ha a művészetet és a sportot körünkből számúznok, mik lennénk egyebek, mint üzletünk evezőpadjához láncolt galyarabok"[21]. Így gyakran barangoltak együtt, a környező helységeket, erdőket, madarakat, virágokat szemlélve. Kedvenc útvonaluk a szomszédos Hathalom pusztán vezetett keresztül, melynek régi birtokosa, az addigra már kihalt család, a "Hathalmi" ihlette meg Blumentrittet a végleges, de önkényes névmagyarosításra, a Virághalmira.[22]

Első megjelent írását a Vasárnapi Újság már ezen a néven közölte, s az Ősökös szerkesztőségébe beküldött kedves karcolatait felfigyelt Jókai. Már is ezen a néven mutatta be régi ismerősét a magyar lapoknak. Az 1857-ben megindult Győri Közlöny, melynek munkatársai Tholy Kálmán, Xántus János, Kovács Pál, Römer Flóris, Róth Károly, Csévolszky Lajos és még sok ismert győri és fővárosi értelmiségi volt - rögtön lelkes híve talált Virághalmiban. A lapban nemcsak szép-radalmi, hanem ismeretterjesztő természettudományos cikkei is megjelentek. Több, mint valószínű, hogy Virághalmi tudósított először a magyarországi sajtóban az újonnan felfedezett ércről, a "timonyról" - azaz az alumíniumról. "A legbámulandóbb e tárgyakon a szerfeletti könnyűség. Csodáson lepetik meg az embert, midőn valamelyiket felemelve a várt érczsúly helyett csaknem papírkönnyűnek találja azt. Az alumínium fajsúlya négyszer kisebb az ezüsténél... Vegytani vizsgálatánál az ércznek mindenek előtt annak a közönséges hévmérsékletű légbeni változatlansága tűnik fel; az alumínium igen nehezen élenyül, azaz rozsdásodik."[23]

De nemcsak kisebb tanulmányokra, hanem regényre is vállalkozott a Bakony csöndjében Virághalmi. Az 1859-es év ebből a szempontból igen gazdag volt; két regénye is megjelent nyomtatásban. Az első "A fegyverkovács", mely "nyomatott Győrött, Sauervein Géza betűivel 8 r. 193 l. Ára 1 ft. ú. pénzben. Ezen regény hőse Aczél János, bőcsületes kovácsmester... nemes családból származott ugyan, de mint kovács, lovaskatonának csapván fel, Endrefi Andor dandámok által hadnagyi rangra emeltetett. Ezen két férfiú s vadékaik sorsörténete képezi a regény mesélét. Compositiója s

előadása nem gyakorlatlan tehetségre mutat, túlhalmozott s gyermekies hasonlatosságai azonban fiatal próbálkozást gyanítatnak. Ha fiatal: ennyi gondosság s ontójékozás mellett, az mondjuk: Macte puer! - ha álczázott vén róka: hadd abba!" Egyébiránt a mű, hasonnemű irodalmi termékeink közt, megüti a középszerűség mértékét"[24] - ismerette a Budapesti Hírlap. A regény nagy sikert aratott, s Csabai Pál színtársulata - melynek ekkor egyik gyermekszínésze a kilenc éves Kőlesi (Reindl) Lujza, a későbbi Blahóné volt - 1859. március 16-án Győrben, majd március 25-én Pápán is előadta. Mindkét előadás sajnos megbukott, mivel "a nőnyos társaság szerep-nemtudásban sínylődött".[25]

Virághalminak ez nem esett jól, de a könyv sikerén felbuzdulva, újabb regény kiadásához készülődött. A "Szabó Kálmán Úrnak, mint a hazai irodalom buzgó pártolójának"[26] ajánlott Torakvilág Győrben c. kétkötetes mű szintén nagy siker lett. A kor ízlésének kiválóan megfelelt ez a megdöbbentő véletleneket, végzetes szenvedélyeket titkos alagutakkal átszövő, a háremélet borzalmait is feltáró romantikus rémregény. "Egyes családoknak, sokszor a legnagyobb elhagyottságban sínlő levéltáraiban... elfeledett okmányokból sikerült saját kutatások, de főleg Ráth Károly jeles és ismert régiségbúvár barátom szívességéből Győr és vidékéről oly adatokat gyűjtenem, mik az olvasó közönség egy része előtt legalább - még ismeretlenek lesznek, s mikből egy egésszé alakítottam jelen regényemet."[27] - írta az előszóban. Pálffy és Schwarzenberg emléke, az érckakas legendája a nyugalomra kényszerített dunántúli vidékeken a szabadság mítoszát bűvöpatakként hordozta. Nem csoda hát, hogy Hidassi Elek színtársulata még abban az évben, karácsony után műsorra tűzte az őrfelvonásos drámává átdolgozott regényt.

1860 telén Virághalmi és volt 48-as honvédtársai életében új korszak nyílott, mely a győri bencés templomban Deáky Gellért őrnagyért mondott gyászistentisztelettel kezdődött. A Römer Flóris által celebrált misén a volt bajtársak közül mintegy ötvenen díszöltönyben s karddal jelentek meg. "A bánat sűrű fellegét, mit a bajtársuk elhunyta felett keserű fájdalom vont arczaikra, egy szebb jövőbeni nemes lelkesültség hajnalpírja látszott ritkítani, mely később... a templom főbejárása előtt a szózat három első versszakának elzengésében tört ki, mely annyival magasztosabb volt, mert azt az ezerekre menő közönség is együtt zengé velük."[28]

Az első kis szikra hamar lángra gyúlt, s a honvédek, kik Győrött "Schleiffelder úrnak Kis Pipához címzett sörházát Honvéd-tanyának nevezték el"[29] a szilveszter éjt ott együtt töltvén "elhatározták az 1848/49-iki honvédelmi harczokban, Győr és vidékén elvérzett társaik dicsőítésére emléket állítani"[30].

A terv 1861-ben megvalósult: a pápai, csornai és ménfői megemlékezések, hol "Virághalmi Ferencz ismert regényírónk... rövid, de velőt rázó szavakban feltüntené az ármányt, az árulást, mely bennünket megdöntött s melynek következtében ezer meg ezeren hijába vérzettek"[31], majd a győri honvédliget kialakítása mind-mind a Honvéd-tanya szülötte volt, ugyanúgy, mint a honvédsegélyző egyesület. "E bizottmány tagjaiul gr. Zichy Ottó honvédezredes elnöklete mellett a következő honvédek választattak: Virághalmi Ferencz, dr. Römer Flóris, Ráth Károly..."[32]

Az általuk szervezett lelkes hangversenyeknek, táncmulatságoknak s a hazafias "szavalati akadémiának" a helytartótanács 1861. októberében minden magyarországi városhoz küldött leirata vetett véget. Ennek értelmében a honvédegyleteket (maguktól?) feloszlatták, s vagyonukat a megyének ajánlották fel.

Virághalmi keserű kiábrándultságát a "Király Védenczei" című kétkötetes regényébe öntötte. A Könyves Kálmán korában játszódó mű egyesekből mély megdöbbenést, míg másokból - különösen az ifjú hölgyrajongókból - viharos tetszést váltott ki, nem

gyengécske cselekményével, hanem a mögötte rejlő mondanivalóval. "Magyarhonnak oly királyra van szüksége, ki... az isteni tiszta tan nyomdokában ólálkodó ocsmány babonát felvilágosult lelke hatalmával sporja össze s nem hagyja gyökeret verni népe szivében, melyet nagynak, szabadnak óhajtott látni s nem a szellemi robszolgaság bilincsei alatt nyögőnek!... É sötétség madara... - a farizeusok édes testvérei - ..., kiknek a népek vakságo élterő elemek..., mint az undok varangynak a bortönök penészes sötéte; a felvilágosultság pedig a szűrő napsugár, melyet az éjhez szokott szem kiállani nem képes."[33] "Szégyenlem a rút hálófonásokat a király ellenében s undorral tekintek omoz emberekre vissza, kik önérdekük vagy hiságuk áldozatául vetik a nép ezreinek életét s vagyonát a hazo felszabadításának örve alatt."[34] "Imádom hazámot oma - atyáimtól öröklött - hagyományos imádattal, de e magasztos ihletettségemet tévútra vezették azok, kik nem ismernek Istent, nem erényt... Ifjú éveimhez mérten, elég hosszú tapasztalás tanitott meg, miként... a polgár háború csak a gyeplő szaggatta szenvedélyek s ritkán a józan szükség szülötte; miként annak legszájosabb szítói a körülmények változtával, mint engedetlenségükért megkorbácsolandó ebek hason csúsznak az új hatalom lábaihoz, hűségét esküdve azért, hogy nyomorú ajkuknak legyen mit megszegni a legelső fordulatnál... Ha te a magasból le felé tekintve, urom király, felismeréd a lábaid alatti örvényben loppongó szörnyeket, úgy én, ki közöttük éltem s fajuknak egyike voltam, szinte ismerem őket, s nem követtem el árulást, midőn útálatos táborukat elhagyám."[35]

A regény veszélyeire már a megjelenését követő héten Jagicza Lajos bencés tanár Fodal Lajos álnéven figyelmeztetett az Idők Tanújában. "Virághalmi úmak jelen regénye... nem egyéb, mint egy csodaszülött, mely csakis azért jött a napfényre, hogy sok számtalanokat lelkileg meggyilkoljon; hogy műveltebb hölgyeinkben, kiknek főmulatságuk a regény olvasás, a vallásosságot, mely különben is igen gyönge lábon áll náluk, a kat. egyház isteni intézményeinek és szolgáinak kigúnyolása és pellengérre állítása által, végképp elolje."[36]

A regény megjelenése korszakhatár volt Virághalmi életében. Rövidesen Pestre költözött, hol "sok vig czimborám volt omoz időben... Gyakorta csengtek szerény tanyámon a bűbánat lélek horangjai, a rubincsillámú budaivol telt poharak; gyakorta temettük el egy-egy ábrándosabb költő barátunk világfájdalmát holmi szelidebb mámor sirjába, vidám dalok s koczogtató adomák közott."[37] A "mérges kis öregúr", Gyulai Pál által az irodalomból kiszorított, harcos ellenzéki "hatalább irók egész körének volt központja vendégszerető házánál Virághalm. Meghívásra nem volt szükség. Úgy is ment mindenki. Neki, az öregebbnek, mindig ifjú és vidám kedélye villanyozta fel a többit, s nem maradtak el soha... A mindennapos... vendégeket jó boránál is erősebben vonzotta kedves egyénisége."[38]

A társaság igazi törzshelye azonban a Kommon volt, a régi Landerer nyomda helyén megnyílt, Jókai Mór bálványozó irodalmi kávéház, melynek kedvelt figurái közé tartozott Munkácsy Mihály is. "Miskának az volt a kötelessége, hogy végig hallgassa a mi verseinket, melyekkel halhatatlanságot keresve álltak. Miska nem egyszer szédelgett a rettenetes bombasztoktól."[39]

"Kovértéyra került a csintalan huszár,
Fáradt is volna tán, de meg éhes is már;
Láczáro pihenne, de a láczá kemény,
Aztán éhségét is rástel a legény.

De más is van, a mi nem hagyja pihenni,
Szép menyecskét látott a konyhára menni.
Konyhán szép menyecske nem is tréfa dolog,
S a huszár lóbhegyen szépen kisompolyog.
...[40]

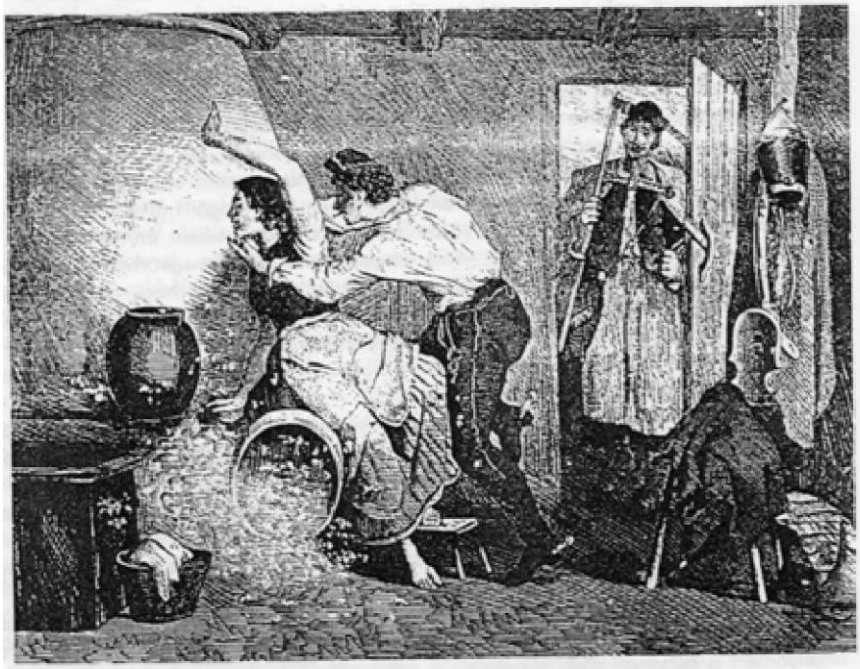

2. A bekvártélyozott huszár. Munkácsy Mihály rajza

A rendszeres jövedelem nélkül, de ennek ellenére jó anyagi körülmények közöt élő Virághalmi 1864 kora őszén állandó munka után nézett. Először kedvelt fratársa, barátja, Reviczky Szevér belga érdeklődéssel is rendelkező nemzetgazdasági folyóiratához, az "Anyagi Érdekeink"-hez csatlakozott munkatárs-toborzóként, majd Reviczky párbaj során bekövetkezett halála után az 1863. évi rendkívül gyenge termés miatt inségbe került országban egy központi magyar földmíves és iparegyesület megalakítására mozgalmat indított Pester Lloyd Gesellschaft kecsegtető ajánlatát fogadta el.

A magyar társadalom termelő köreinek érdekét képviselő, szabadelvű eszmeséget terjesztő s a német nyelvterület számára a magyar államiságot, kultúrát közvetítő Pester Lloyd szellemével azonosulva Virághalmi feltehetően tagja lett egy sikos közösségnek is, hol valóban átélhette azt, hogy "a gondolkodás, a tudomány főleg az igazság feltalálásának élménye, az ismeret birtoklásának gyönyöre révén vonz... Minél mélyebb összefüggések tárulnak fel előttünk, minél élesebben láthatjuk meg az egységet a különbözőségekben, annál kielégítőbb tudásunk, annál boldogítóbb élményt jelent a kutatóra nézve."[41]

Az irodalom és a művészetek iránti fogékonysága, szeretete és a Pester Lloyd határtalan európai lehetőségei Virághalmi más dimenzióba röpítették; egy új, a kor

embere számára felfoghatatlan, névtelensége miatt felelősségre nem vonható, ízlést formáló, sőt diktáló ereje révén a világot manipulálni képes négóba. Ennek első, Magyarország számára igen fontos és hasznos jele az a vállalkozás volt, melynek keretében a magyarságot még mindig "szytya ősembereknek"[42] tekintő művelt Európa német nyelvterülete számára a legalvosabb külföldi írává Jókai Mórt tették. A Pester Lloyd számos akkor neves irodalmárt (Ludwig Wechslen, Glatz Edét, Kertbeny Károlyt, Brády Zsigmondot, Virághalmi Ferencet...) bízott meg a fordítói munkával. (Virághalmi ezen tevékenységéről utódai számára Veigelsberg Leó – Ignotus édesapja – 1882-ben bizonyítványt állított ki, mely azonban mára elveszett.)

Virághalmi pesti évei alatt magánéletében nagy változás történt – "midőn... koczér villámú szemek szórták áldóklő nyilakat a fágyra hangolt, ovatlan férfi keble felé".[43] Ezen szemek tulajdonosa a Gödöllőtől nem messze lévő Veresegyházon húsvágószéket bérlő református Ubronkovics Dánielnek és a híres protestáns szatmár megyei Melegh család Zsuzsannájának legidősebb, művészetek iránt fogékony leánya, Konstantina volt. Mivel a református család reverzálist nem adott, így háromszori hirdetés után egy katolikus templom sekrestyéjében passiva assistentia mellett keltek egybe. Házasságukból egy fiú, Árpád született, melyet követően Konstantina 1866 tavaszán hosszú szenvedés után meghalt. A gyászoló Virághalmi Győrbe látogatott, hol újabb csapás érte: régi jó ismerőse, Czuczor Gergely összel a kolerajárvány áldozata lett. Az árva kisfiának anyát kereső Virághalmi rövidesen újra nősült, feleségül a bajor származású, de a felső-ausztriai Schärding melletti Mayerhofban élő Maria Reseneggert véve a győr-belvárosi plébániatemplomban. Ez a kedves, szabadelvű hölgy rajongója Virághalmit olaposan meglepte, mivel a férfi az elmúlt évtizedekben megszokta, hogy a nőknek "nincsen lába", legfeljebb kecses cipőcskéjük orra dobogtathatja meg rajongó szívét – így nagy hatással volt rá a Kaméliás hölgy ihlette demimonde genre canaille[44] bokamutogató stílusába öltözött, de még szeleburdi biedermeier leányka. Maria azonban Dénes fiuk születése után rövidesen meghalt. Nehéz idők következtek Virághalmi életében. A Pester Lloyd Gesellschaftnál bekövetkezett változások arra késztették, hogy megváljék mind a társaságtól, mind a laptól, s az Ungonscher Lloydhoz csatlakozzék.

Az irodalmi ellenzékhez tartozva újra könyvkiadáshoz készült. Átdolgozta kissé a Győri Közlönyben 1861-ben már folytatásban megjelent önéletrajzi regényét, az "Egy cserepár naplóját"-t. Ezt a művet,[45] melyet "a romantika mellett az izzó hevület, a nőneg valóság és nevetségessé tevő gúny jellemez"[46] kétéves itáliai kényszerkatonasága alatt is gondosan vezetett naplója alapján írta. Ez az 1945-ben elveszett, több kis füzetből álló, hol tintával, hol ceruzával vezetett naplót már kiadatlan formájában is érdeklődéssel forgatta a cenzúra. "1851-ben... Olaszhonból Illinán keresztül hazafelé... utaztunkkor minden iratom Bécsben maradt s csak másfél hónap múlva kaptam vissza naplómat, mellyből azonban három rajz... hiányzott."[47]

Így Woratka rendőrfőnök és a pesti cenzúrahivatal, ismerve a magánnaplóból a megtörtént eseményeket, valamint Virághalmi stílusát, rögvest intézkedett. "Kedves barátom Karl... Cserepáromat a múlt héten 600 példányban elégették a policzián. Nőd praenumerálva levén nálam reá, iparkodni fogok bárhol is egy példányt szerezni s azt neki megküldeni... Őszinte barátod Virághalmi"[48]

Ukapám, ha súlyos csalódás, vagy csapás érte, mindig szeretett városába, Győrbe utazott, hogy itt régen látott barátaival hajnalig tartó borozásba, anekdotázásba fojtsa bánatát. Most is így történt. Győr azonban az 1867-es megyei választások lázában égett – a vidám barátok rábeszélésére Virághalmy (ki ettől kezdve nevét mindig y-nal írta) jelöltette magát. Az eredmény a következő volt: az alispáni Szabó Kálmán és Gyopay Dénes, a főjegyző Kiss Sándor, az aljegyzők Enessey Kálmán, Virághalmy

Ferenc és Badroghy Gyula, a levéltárnok pedig Roth Károly lett. "A megye több kitűnőségei, a Matkovichok, Bezerédiek, Lipcey Sándor, a régi táblabírói kor kitűnő veteránjai annyira tipikus alakok, hogy nánk maradt egykorú jellemzéseikből alig lehet bármi csekély egyéni vonást megkülönböztetni. Innen van az, hogy csak a tárgy új; de a hang ugyanaz, a mely az 1848 előtti megyegyűléseinken uralkodott. Csak a fiatalok érdeklődése csappant meg, a kik annyira tűntetnek távollétükkel, hogy szabályrendeleteket kellett alkotni és eszközökről gondoskodni, hogy a megyegyűléseket szorgalmasabban látogassák."[49]

Virághalmyt részben eme megyei semmitevés, részben a kiegyezés eredményeként létrejött közös hadsereg iránt érzett balkozepes ellenszenve, valamint Erzsébet királyné és az uralkodó iránt érzett hálo - mivel ők a koronázásuk alkalmával a magyar nemzettől kapott százezer aranyat a honvédek segélyezésére felajánlották -, ama késztették, hogy 1867. július elején "lekoszönését jelentvén ki"[50] átlepjen a honvédséghez. Először a felosztott helytartótanács két katonai ügyosztályo helyett felállított ideglenes jellegű Honvédelmi Minisztériumban dolgozott tszviselő munkakörben, majd a honvédségi törvény 1868. decemberi szentesítése után az 1. sz. Pesti honvédzászlóaljhoz került gyalogsági I. osztályú századosként. A IX. fizetési osztályba tartozó tisztek éves zsoldja 1200 forint volt, Virághalmy tehát anyagilag - az előző évekhez képest rosszabbul járt. Szabadságolt állományban lévén régi "polgári foglalatossága" után nézett. "A pesti népkör szombat estélyén jó hangulatba hozta a közönséget Virághalmy Ferenc Huszár-Legendája, melyet a szerző maga olvasott fel... Ez az egyik legkedélyesebb müve Virághalmynak... A felolvasások után szokás szerint röglönzött tánc következett, melynek csak a reggel vetett véget."[51]

Pódörgete is tánc közben Virághalmy pedrővel bekent nagy bajuszát fiatal felesége oldalán. Irma, a krisztinavárosi Városmajor utcában lakást bérlő Reischer Aurél gimnáziumi tanárnak ambiciózus leánya, egy volt a balközéphez tartozó fiatal, szép s elegáns nők közül. A balközép "rendelkezett a leglényegesebb salonokkal, az... vett részt s tanotta fenn és istápolta mindazt, a mi élénkséget, fényt, bájt és könnyűdséget kölcsönözvén a társas életnek, pártpolitikánknak s céljainknak egyszersmind fő segédeszköze gyanánt használtatott kl. E... tagadhatatlanul kellemes s a fiatalságra szédítőleg ható életmód... a mily dicsőségteljes, éppen oly költségesnek bizonyult."[52]

Virághalmy Ferenc kedvelte ezt a társaságot, csodálta irmát s védte őt. "Sokakról hallám már és sokszor e szavakat: a nő ne avatkozzék politikába... De éppen a nőnek házi-köre az, hol ha józan politikai elvekkel, s a közügy helyes elfogulatlan ismeretével s felfogásával bír, ez utóbbinak többet használhat, mint egy egész serege ama szájhősöknek, kik életükkel szemtelenül hazudtolják meg zengzetes nagy szavaikat."[53]

1870 februárjában nagy viták zajlottak a vallás és közoktatási minisztérium költségvetéséről. A képviselők nagy része (köztük Jókai Mór is) bírálta a kormánynak egyes, a magyarországi zsidóságot érintő lépéseit, s a teljes vallásszabadság mellett tették le voksukat. "Ovatio a szabad eszméneki Szerdán este hét óra tájon több ezerre menő néptömeg indult a (pesti) István térről a belváros felé. Elől harsogó zene, két sorban égő fáklya, középen zászlók, polgári küzdelmek emlékei, s köröskörül lelkesült nép... A visszatarthatatlan rokonérzet hangos nyilvánulásainak Horn Ede nem állíthatván ellent, egy küldöttség hívására megjelent a tömeg közt, melynek nevében Virághalmy Ferencz emelt szót a szabadelvűek köszönetet fejezve ki eseménydús működéséért a lelkiismeret és sajtószabadság érdekében... Innen a menet a Barátok terére vonult, hol a baloldali körből odahívott Jókai Mórt az Athenaeum kapujában Virághalmy Ferencz üdvözölte, melyre Jókai a következő beszéddel válaszolt:... Nekem azonyára éppen olyan kevés közöm van ahhoz, hogy mit határozott a pesti izraelita congressus, mint ahhoz, hogy

Rómában nyolcszáz bíboros ember mint csinál egy emberből Istent, mert hiteti miattam mindenki, ami akkor, mind addig, míg a mást hívókre azt nem kiáltja: "anathema esto!", mert akkor állok az anathema elé a szónok és tolinak minden fegyverével..."[54]

Sajnos Jókainak mind ebből a beszédéből, mind parlamenti felszólalásából kiderült, hogy "valójában nem ismerte a helyzetet"[55]. A VKM költségvetési vitájában kipattanó igen kényes részletkérdésben nem a lelkiismereti szabadság volt a lényeg (bár annak ügyében készített törvényjavaslatot is előrevetítette), hanem az, hogy az orthodox zsidók azért támogatták a közös iskolákat, hogy az iskolafenntartás költségeitől megszabadulva "annál ellenőrzetetlennebbül burjánozhassák vallástanfolyam címén a zúgiskolákat (chédereket), holott a kongresszusi községek a legnagyobb áldozatokat hozták azért, hogy az állam iskolafenntartási terhén könnyítsenek... s olyan felekezet életre neveljék a zsidó ifjúságot, mely a magyar nemzeti kultúrán alapul."[56] Jókai tehát éppen az ellen az egyik magyarországi zsidó vezető réteg ellen fordult, melynek komoly asszimilációs igényét nyilvánította ki Wahrmann Mór az országgyűlésben – abban a helyzetben, mikor a magyar kultúra, a magyar hagyomány és a magyar nyelv terjesztéséért egyre többen emeltek szót. Virághalmy felismerte ezt, s szokatlan eddigi politikai nézeteivel, Jókai körével 1871 júliusában a Városliget mellett Amerikai vendéglőben a Terstyánszky ezredest búcsúztató társ- s főtisztek előtt, hogy mindannyian írják alá az általa megfogalmazott, "a magyar nyelv terjesztésére vonatkozó nyilatkozatot: erkölcsi kötelezettséget vállalván arra nézve az aláírók, hogy bárhol és bármiféle alkalommal e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak azokhoz fog idegen nyelven szólani, akik – külföldi lévén – anyanyelvünket nem értik."[57]

A született német katolikus Virághalmy, ki "magyarországiságával" először a bencés gimnáziumi környezetben találkozott, sőt mondhatni itt tanult meg igazán magyarul, magánbeszélgetésekben, iskolai kirucanásokban 1848/49 harcában felismerte, hogy a haza, Magyarország mindig felette kell, hogy álljon egyes kisebb-nagyobb politikai csoportok pillanatnyi érdekeinél. Erről nem tudta meggyőzni fiatal orvos feleségét, ezért útjaik a kis Aranka megszületése után csendben elváltak.

1871-ben Virághalmyt a budai Vár Bécs-kapu utcájában lévő Honvédelmi Minisztérium elnöki osztály tisztjén katonai I. csoportjának első osztályára vezényelték. Itt ment végig "minden, a honvédség harcképességére, gyors mozgósítására és meneteire vonatkozó rendelkezés. Az országnak védállapotba való helyezése körüli hatályos intézkedés illetőleg közreműködés."[58] Hatáskörükbe tartozott még a VKM I. ügyosztályával együttműködve a tábori lelkészet honvédségi része, valamint az összes hadgyakorlat. A Honvédelmi Minisztérium átszervezése után 1873-ban Virághalmy áthelyezését kérte az Észak-pozsonyi 57. honvédzászlóaljhoz, melynek állomáshelye Nagy-Szombatban volt. Az itt eltöltött mintegy másfél év után kérvényezte a nyugdíjazását, hogy végleg szeretett Dunántúlára költözhessen.

A Somló-hegy jenei oldalában, Tüskevártól nem messze vásárolt egy kétszintes, lakószobákkal, konyhával ellátott új présházat, mely alatt kő dongaboltives nagy pince húzódott a ház mögötti új telepítésű szőlői alá. Ez a környezet, a csend, a közelben lévő lepusztult, régiben remekmű barokk pálos templom, a – Mikszáthot pápai tanárra emlékeztető – Somló sziklaormára nehezedő várrom, mind Virághalmy gondolatait tükrözte vissza.

"Egykor lóhátakat vetettél
Somlóhegy, most vesztegelsz
És kiégett köveiden
Szőlőfürtöket nevelsz."[59]

Virághalmyt a háta mögött hagyott, eszmét leromboló, addig soha nem tapasztalt gyorsasággal fejlődésnek induló nagyvárosok és az édesbús somlói csend ellentéte újra írásra ihlette. "Élő hazugságok" c. regényének[60] kiadóházhoz olykor-olykor Győrré kellett utaznia. Ilyenkor századosi egyenruhában, karddal s "szeldített tyúkjával" setálgatott a városban. A tyúk "számyas kutya"-ként kísérte, s ha valakivel megállt gazdája beszélgetni, békésen kaparászni kezdett körülötte. Ha elmaradt a buzgó tevékenysége közben, gazdája fütyszavára repesve futott utána."[61]

1875 nyarán Virághalmy hosszabb látogatásra indult régi jó bencés ismerőséhez, Hollósy Jusztinián celldömölki apátához. Az egyháztól utolsó évében eltávolodott, de most hitével ismét kibékült hajdani papnövendék a szerzetesek zsolozsmáiban részt véve sokat beszélgetett az apát úrral. Ekkor következett be 49 éves korában váratlan halála, melynek oka a helyi plébánia halotti anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint vízkór - azaz feltehetően szívelégtelenség következtében fellépő tünet, az ödéma.

VIRÁGHALMI FERENC MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Aranyos házasság (Elbeszélés)
GYK 1860/87-91, 93-98.

Árnyképek a francia forradalomból (Történelmi elbeszélés)
GYK 1860/9-13.

A bekvártélyozott huszár (Vers)
MSNV 1868/33. pp.391-392.

Egy bretagnei nemes kalandjai a Philippin szigeteken Dumas Sándortól.
Pest, Emich Gusztáv, 1856 I-II. 204, 195 pp. /Fordítás franciából, névnélkül/
DB 1856/17 pp.202-204.

Egy cserepár naplója (Regény)
GYK 1861/1-18, 20-22, 27, 29, 31, 33, 35, 39, 53-55, 57, 61-62, 65, 67.
Pest, 1866, Khór és Wein (1 kötet.)
Budapest, 1876, Aigner Lajos (1 kötet.)

Egy éj a bortanőrségen (Társadalmi elbeszélés)
DCS 1856/9-10.

Egy éj a vaspályán (Elbeszélés)
DB 1858/20. 231-233.

Egy halott saját elbeszélései (Novella)
HF 1856/250-252.

Egy katona naplójából (Társadalmi elbeszélés)
DB (Boríték) 1856/7, 9, 16, 18.

Egy kivándorlott naplója (Regény)
GYK 1857/8-15, 1858/2-12.

Egy pezsgőpalaczk dugaszo (Elbeszélés)
NV 1859/17. 259-262.

Egy sokadalom élményei (Életkép)
NK 1858/19. 294-298.

Egy szíztelen nő (H. Kock regényének fordítása franciából Csukássy Józseffel közösen)
(Megjelenés helye ismeretlen)

Élő hazugságok (Társadalmi regény)
Kéziratban, elveszett (2 kötet.)

A fegyverkovács (Regény)
GYK 1858/52-101.
Győr, 1859, Sauervein Gézo (1 kot.)
Felső vasvármegyei képek (Útirajzok)
VU 1859/2-4, 6-9.
Fodor vitéz (Vers)
VU 1864/43. p.450.
A három jóborát (Vers)
VU 1858/26. p.302.
Háromdob-utcai szerelem (Elbeszélés)
GYK 1865/56, 58-61, 63-64, 67-70, 72-73, 76-78.
Himfi (Ballada)
GYK 1858/33. 129-131.
Huszár-legenda a majlandi DUOMO-ról (Verses elbeszélés)
VU 1856/49. p.427.
Il Passatore (Elbeszélés)
GYK 1862/13-16.
KV 1869/9-10.
Ismail aga (Mutatvány a Törökvilág Győrben c. regényéből)
GYK 1859/66-67.
A király védencei (Történeti regény)
Győr, 1862, Sauervein Gézo (2 kot.)
Levelek a Bakonyból (Elbeszélés)
VSV 1858/8.122-124.
Ladoyszka dala (Versfordítás lengyelből)
NV 1859/21 pp.338-339.
Mari, a szép szatócsné (Elbeszélés)
(Megjelenés helye ismeretlen)
Május 21. (Társadalmi elbeszélés)
MSNV 1870/26. p.302.
Nagy Frigyes szökési tervei (Elbeszélés)
GYK 1859/90-92.
Rostás Pál (Vers)
VU 1857/9. p.72.
Rostás Pál emléke (Visszaemlékezés)
VU 1857/16. 135-136.
Scott Walter életéből (Értekezés)
DB 1856/45. 539-540.
Templom-szenteléskor (Vers)
VU 1857/47. p.506.
A timony. Egy újonnan felfedezett ércről (Értekezés)
GYK 1858/23-24.
Timony. Új találmányok. (Értekezés)
Emich Gusztáv Magyar- és Erdélyországi Nagy Képes Naptára 1860. szökő Évre
(Szerk. Vahot Imre) Pest, 1860.36-37.
A tiszteletes úr leánya (Elbeszélés)
GYK 1859/8-26.
A titokteljes angol csalók (Értekezés angol szakirodalom alapján)
Lapok a Lovászat és Vadászat köréből 1857/10. pp.161-165.

Torakvilág Győrben (Történet regény)
Győr, 1859, Sauervein Géza (2 kot.)

Rovid karcolatok az Üstokosban név nélkül az 1850-es évek végéről. Külföldi (főleg német) lapokban ismertette a magyar irodalmat. Jóka Mór néhány művét németre lefordította.

Jegyzetek

1. LÁM Frigyes 1927, 14
2. NADASDY Lajos 1977, 167.
3. MATR. Bapr. X 149, 330. (Minden Virághalmiról szóló irodalom /kivéve Nádasdy Lajos tanulmányát/ születési évszámot tévesen közl.)
4. RÓNAY Jácint I, 21.
5. VIRÁGHALMI Ferenc 1859, 7.
6. GYULAI Rudolf 1896, 18.
7. ACSAY Ferenc 1901, 479-480.
8. RÓNAY Jácint I, 17.
9. EH 1848/337, 187.
10. I.m. 189.
11. GÁL István 1948, 29. (Nucsecz József Eduard őrévi noviciuskodás után élt be honvédtüzérnek. Az idézet a rendfőnöknek írt 1851-es könyörgő leveléből való.)
12. U.o.
13. SZINNYEI József 1887, 222.
14. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 26-27.
15. Természetesen az eredeti naplót már nem ismerhettem. Ez az idézet a naplója alapján írt "Egy cserepár naplója" c. regényének posztumusz kiadásából van, melyben kétéves itáliai kényszerkatonaságát rajzolja elénk.
16. "Cserepár, ifn.: Günyös ire-ok az osztrák-orokos tartománybeli gyalogoknak, kik egykoron fehér nadrágon fekete harisnyát viseltek. A viselet megszűnvén, a név is elavul. Ugyanaz a szerb tsarapár szóval, mert tsarapa szerbül ami harisnya" (CZUCZOR Gergely - FOGARASI János 1862, 961.)
17. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 71.
18. VIRÁGHALMI Ferenc 1856, 427.
19. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 125-126, 128, 135.
20. I.m. 150-151.
21. VIRÁGHALMI Ferenc 1858, 123.
22. Minden Virághalmiról szóló irodalom 1848 márciusára teszi névmagyarosítását. Ebben az esetben viszont az Officiers Standes Listen is Virághalmiként említette volna. További cáfolatul szolgál Virághalmi személyi anyagának (Régi AKVI HM. Lt.) fejléce, miszerint "Virághalmi Ferenc (1851-ig Blumentritt)".
Ez a névmagyarosítás önkéntes volt, s a család a továbbiakban sem foglalkozott azzal, hogy törvényesítse. Országos hírű írókém pedig, mikor első fia megszületett, őt már Virághalmy Árpádnak anyakönyvezték. Így fordulhatott elő, hogy egy pécsi iparos 1884-ben nevét Mollinger Ferenc Gyuláról a BM 68868-84 szám alatt törvényesen Virághalmra változtassa. (Századunk névváltoztatásai.) Többször hibásan jelenik meg családunk nevében az "i" illetve az "y". Ükapám nevét 1851 és 1867 között "i"-vel írta, majd a kiegyezés után kezdte csak "y"-nal írni. Családunk egyik ága az "y"-os, másik, a győri ága pedig az "i"-s névformát vitte tovább, az ükapámról viszont - mivel írói tevékenysége főleg 1867 előtre tevődik - írókém csakis VIRÁGHALMI-ként beszélhetünk.
23. VIRÁGHALMI Ferenc 1858/2, 89-90.
24. BH 1859, 3.
25. NADASDY Lajos kézirat, 42.
26. VIRÁGHALMI Ferenc 1859/2, 2.
27. I.m. 5-6.
28. GyK 1860, 387.
29. I.m. 1860, 395.
30. I.m. 1861, 4.
31. CSUKASSI József 1861, 90.
32. GyK 1861, 39.
33. VIRÁGHALMI Ferenc 1862/I, 6-7.
34. I.m./I. 163.
35. I.m./II. 201-202.
36. JAGICZA Lajos László 1862, 658.

37. VIRÁGHALMI Ferenc 1865, 243.
38. PH 1880/191, 5.
39. ÁBRÁNYI Kornél 1885, 389.
40. VIRÁGHALMI Ferenc 1868, 391. [Virághalminak ezt a versét Munkácsy Mihály illusztrálta a MSNV-ben.]
41. WENINGER Antal 1946, 2-3.
42. JÓKAI Mór -, 1.
43. VIRÁGHALMI Ferenc 1864, 362.
44. F. DÓZSA Katalin -, 142.
45. "Virághalmi Ferenc, kit... kóslegényül szorottak be az osztrák seregbe, otthoni keserves élményeit..., hogy ne legyen olyan bántó, regényalakban írta meg... Virághalmi a magyar csirepárak életét az osztrák provinciákban s az otthoni lakosság gyűlöletét az osztrákok iránt, a gyáva falábtvalók olyas bánásmódját a kényükre kiszolgáltatott hősökkel szemben megragadó színekkel festi s műve ezért történelmi forrásként használható, darabra műfajának." KACZIÁNY Géza 1917, 29-30.
46. NÁDASDY Lajos 1977, 169.
47. VIRÁGHALMI Ferenc 1857, 135.
48. M. Irod. Lev. 4° 163/II. MTA Kézirattár (Virághalmi Ferenc Roth Karolynak írott levelének részlet)
49. BOROVSZKY Samu -, 407.
50. GyK 1867, 210.
51. A Hon 1870/42, 2R.
52. PODMANICZKY Frigyes 1888/III, 331.
53. VIRÁGHALMI Ferenc 1876, 126.
54. A Hon 1870/44, 1E
55. VENETIANER Lajos 1986, 299.
56. U.o.
57. MÓRICZ Pál 1928, 52.
58. ASBÓTH János 1873, 24.
59. NÉMETH József 1938, 58. [Idézet Szücs Dániel /1886-ban meghalt veszprémi reformatus lelkész/ Somlóhegy c. verséből]
60. A kéziratos regény már nem jelent meg, a kézirata is elveszett 1945-ben.
61. NÁDASDY Lajos 1977, 171.

Irodalom

ÁBRÁNYI Kornél
1885 Munkácsy Mihályról. Magyar Salon, 387-391.

ACSAY Ferenc
1901 A győri koth. főgimnázium története 1626-1900. Győr.

ASBÓTH János
1873 A magy. kir. honvédelmi minisztérium működése 1867-1872. Budapest

BOROVSZKY Samu
1910 Magyarország Vármegyéi és Városai. Győr vármegye. Budapest

CZUCZOR Gergely - FOGARASI János
1862 A Magyar Nyelv Szótára. I. Pest

CSUKÁSSI József
1861 A ménfői honvéd-ünnepély. Győr. Közlöny, 90.

F. DÓZSA Katalin
A női divat változásai 1850-1895 között. Folia Historica 6. 79-159.

GÁL István
1948 A piaristák részvétele a szabadságharcban 1848-49. A magyar kegyes tanítórend Budapesti r.k. kollégiumának Évkönyve az 1947-48. iskolaévről. Budapest, 15-37.

GYULAI Rudolf
1896 A komáromi benedictinus gymnasium és tanház története. Komárom.

JAGICZA Lajos László
1862 Egy történeti regényféle. Idők Tanúja, 658, 662-663.

JÓKAI Mór
Miért nem ismerik az én nevemet a külföldön? OSZK Kézirattár, Ant. lit. 2693.

KACZIÁNY Géza
1917 A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest

LÁM Frigyes
1927 Virághalmi Ferenc. Győr

MÓRICZ Pál
1928 A magyar királyi honvéd 1868-1918. Budapest
NÁDASDY Lajos
1977 Tollal és karddal a hazáért. Vigilia, 167-171.
Kézirat. Papa színház élete és közönségének története (1817-1931).
NÉMETH József
1938 Somló. Devecser
PODMANICZKY Frigyes
1888 Napló-Töredékek. Budapest
RÓNAY Jácint Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. Pozsony
SZINNYEI József
1867 Komárom 1848-49-ben (Napló-jegyzetek). Budapest
VENETIANER Lajos
1986 A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Budapest
VIRÁGHALMI Ferenc
1856 Huszár-legenda a milanói DUOMO-ról. Vasárnapi Újság. 427.
1857 Rostás Pál emléke. Vasárnapi Újság. 135-136.
1858/1 Levelek a Bakonyból. Vadász- és Versenylap. 122-124.
1858/2 A remény. Egy újonnan felfedezett erőről. Győri Közlöny. 89-90. 95.
1859/1 A fegyverkovács. Győr
1859/2 Törökvilág Győrben. Győr
1862 A király védencze. Győr
1864 Levelezés. Győri Közlöny. 318. 325-326. 338. 341-342. 362. 369
1865 Háromdobutczai szerelem. Győri Közlöny. 56. 58-61. 63-64. 67-70. 72-73. 76-78.
1868 A bekvártélyozott huszár. Magyarország és a Nagyvilág. 391-392.
1876 Egy cserepár naplója. Budapest
WENINGER Antal
1946 A szabadkőműves jelképek lélektani jelentősége. Budapest

Rövidítések:

BH	BUDAPESTI HIRLAP
DB	DÉLIBÁB
DCS	DIVATCSARNOK
EH	ERDÉLYI HIRADÓ
GYK	GYŐRI KÖZLÖNY
HF	HÖLGYFUTÁR
KU	KÉPES UJSÁG
MSNV	MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG
NK	NAPKELET
NV	NŐVILÁG
PH	PESTI HIRLAP
VSVL	VADÁSZ- ÉS VERSENYLAP
VU	VASÁRNAPI UJSÁG